

«РОЗСТРІЛЯНЕ» МІСТО ЗБРОЯРІВ: РЕПРЕСІЇ НА ОБОРОННИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ШОСТКИ 1937 – 38 рр.

Рожкова Л.І.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету*

УДК623.48:316.4.063.7(477.52)«1937/1938»

Місто Шостка на півночі Сумської області було засноване у першій половині XVIII ст. як поселення при пороховому заводі, згодом перетворилось на робітниче селище, а з 1924 р. набуло статусу міста. Функціонування у Шостці двох оборонних підприємств (порохового заводу та капсульного підприємства), заснування фабрики кіноплівки, сприяло модернізації та розбудові міста. Протягом 1917 - 1939 р. населення Шостки збільшилося з 9 до 28 тис. осіб¹. Масові репресії, що розгорнулися 1937-1938 рр., торкнулися чи не кожної родини невеликого промислового міста.

Зазначена проблема ще не була предметом узагальнюючого дослідження. Деякі дані щодо репресій на оборонних підприємствах міста можна знайти у працях місцевих краєзнавців². Кілька нарисів, присвячених долям репресованих керівників промислових підприємств Сумщини, опублікувала старший науковий редактор редакційно – видавничої групи обласного тому «Реабілітовані історією. Сумська область» І. Федоренко, зокрема, і розвідку про репресованого 1937 р. директора заводу №9 М. Нефьодова³. Нашою метою було дослідити механізм та особливості здійснення Великого терору 1937-38 рр. на оборонних підприємствах Шостки, з'ясувати долі репресованих, а також соціальні і морально – психологічні наслідки репресій. При написанні роботи ми використовували розсекречені документи Галузевого державного архіву

¹ Меморіально-освітній комплекс пам'яті жертв тоталітаризму та збройних конфліктів «Родина пам'ять» / Автупор.: М.Гузе, Л.І.Даниленко, М.Г.Кокшайкін, Т.В.Пастушенко, О.І.Плодиста. – К.: КВІЦ, 2016. – С.7

² Плодистая А.И. Шостка. Страницы истории 1739 – 1941 гг. – Шостка: ООО ТПП «Зодиак», 2007. - С. 56,145,154

³ Федоренко І. Из когорты директорів. // Заводське життя. Газета Шосткинського казенного заводу «Зірка». – 2007. №13 (3535) 29 листопада 2007 р. С. 1.

СБУ, компартійних та державних органів, а також опубліковані зібрання документів, зокрема, двохтомне видання «Великий терор в Україні. «Куркульська операція 1937 – 1938 рр.»⁴. Документи розкривають механізми творення партійними та каральними органами масового терору, зокрема, і на регіональному рівні. Загальні відомості про масштаби репресій у Шосткинському районі містить I том науково – документальної серії книг «Реабілітовані історією. Чернігівська область» (за адміністративно-територіальним поділом Шостка до 1939 р. входила до складу Чернігівської області)⁵. Науково документальне видання «Книга пам'яті Сумської області. Забуттю не підлягає»,⁶ підготовлене співробітниками Державного архіву Сумської області, містить анотований покажчик імен репресованих, серед яких - працівники шосткинських підприємств. Нами використовувалися матеріали відкритого 2015 р. у Шостці Меморіально – освітнього комплексу пам'яті жертв тоталітаризму та збройних конфліктів «Родинна пам'ять». Частину експозиції музею присвячено процесам модернізації та політичним репресіям 1930 – х р. у шосткинському районі. Тут представлені документи з архівів радянських спецслужб, фото та стислі довідки про репресованих⁷. Унікальним особовим документом, що характеризує атмосферу та технологію «Великого терору» на прикладі «справи» шосткинських хіміків, є видані 2017 р. спогади колишнього інженера – технолога заводу №9 (завод «Зірка») Анатолія Приходька (1908 – 1990 рр.), репресованого 1937 р. і, після відбування покарання, повторно, 1949 р.⁸. Цінність спогадів А.Приходька полягає не лише в автобіографічній достовірності. Вони передають морально – психологічну атмосферу, що панувала на підприємстві та у місті в період масових репресій,

⁴ Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937 – 1938 рр. / Упоряд. С.Кокин, Марк Юнге. Ч.1.– К: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2010. – 614 с; Ч.2 – 598с.

⁵ Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упоряд.: О.Б. Коваленко, Р.Ю.Подкур, О.В.Лисенко, О.І.Железна. – Кн. 1. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – 800 с.

⁶ Книга пам'яті Сумської області. Т.1. Забуттю не підлягає /упоряд. О.С.Коваленко. – Суми, вид-во «Ярославна», 2007. – 384с.

⁷ Меморіально-освітній комплекс пам'яті жертв тоталітаризму та збройних конфліктів «Родинна пам'ять» / Авт-упор.: М.Гузе, Л.І.Даниленко, М.Г.Кокшайкін, Т.В.Пастушенко, О.І.Плодиста. – К.: КВІЦ, 2016. – 64 с.

⁸ Приходько А.Й. Спогади про Шостку та «дев'ятку» 1915 – 1937... / А.Приходько; упор. В.Кириєвський. – Шостка: Сіверщина, 2017. – 52 с.

не приховують негативних проявів людської поведінки в умовах постійного страху за своє майбутнє. Особисті спогади автора доповнені списком інженерно – технічних працівників заводу №9, репресованих протягом 1937 – 1938 рр.. Лише окремим особам з кількох десятків пощастило дожити до реабілітації. Багато хто помер у місцях заслання – промислових містах за Уралом, у Татарській РСР.

Від часу заснування і донині історія Шостки нерозривно пов'язана з розвитком підприємств оборонної галузі. 1771 р. було засновано Шостенський пороховий завод, що спеціалізувався на виробництві вибухових речовин. 1846 р. поблизу порохового заводу було засновано підприємство з виробництва капсулів. В подальшому капсульне підприємство стало одним з основних постачальників деталей для набоїв стрілецької зброї Російської імперії. У 1930-х роках значно зросло виробництво військової продукції, що було зумовлено переходом СРСР до наступальної воєнної доктрини. Тоді ж заводи отримали «зашифровані» назви: пороховий – «завод №9», капсульний – завод «№53». 1928 р. у Шостці при сприянні французької фірми «Люмьєр» було засновано першу в СРСР фабрику з виробництва кіноплівки (з 1931 р. – Шосткінська фабрика кіноплівки).

Починаючи з 1920 –х рр. заводи, що входили до складу Наркомату оборонної промисловості, перебували у стані безперервних реконструкцій. На заводі №9, де працювало близько 6440 працівників, з них 250 інженерів, 274 техніки, понад 5900 робітників,⁹ виготовляли різні види пороху та інших вибухових речовин. Завод №53 виготовляв капсулі до кулеметів, а також капсулі – запалювачі до снарядів та авіабомб. Колектив підприємства складався з 1670 працівників (45 інженерів, 82 техніки, 1602 робітники)¹⁰. Специфічний характер виробництва, робота з вибуховими речовинами нерідко призводили до аварійних ситуацій, причину яких традиційно вбачали у саботажі, шкідництві, диверсіях «ворогів народу». Незважаючи на те, що 1930 р. у Шостці був створений хіміко-технологічний інститут, який готував інженерів для

⁹ Галузевий Державний архів (далі – ГДА) СБ України, ф. 16, спр. 142, арк. 32.

¹⁰ Там само.

підприємств міста, на роботі заводів позначалася нестача кваліфікованих працівників, протягом 1930-х років на обох заводах змінилося декілька директорів. Так, на посаді директора заводу №53 працювали І.Є. Мойсак (1928 – 1931), С.П. Нестеров (1933 - 1937), А.Ф. Береля (1937 - 1938), А.С. Дубовик (1938 - 1940)¹¹. Колектив порохового заводу очолювали Шейко (1930-1931), Чупшев (1931 - 1932), Зільберборт (1933-1934), Нефьодов (1934 - 1936), Івченко (1937 - 1939), Іванов (1939 - 1940)¹². Підприємства перебували під ретельним спостереженням працівників радянських спецслужб, у місті перебував підрозділ військ НКВС.

Як відомо, найбільшою масовою операцією «Великого терору» стала операція за таємним наказом НКВС №00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р. за підписом наркома внутрішніх справ М.Єжова¹³. Згідно з наказом, репресіям підлягали «колишні активні учасники антирадянських збройних повстань». У документі зазначалося, що «частина перерахованих вище елементів, перейшовши з села до міста, проникла на підприємства промисловості, транспорт і на будівництво». Від чекістів вимагалось посилити «оперативний режим по польському, румунському, німецькому шпіонажу». У документах радянських каральних органів вживається специфічна лексика: «засуджений по першій категорії», що означає засудження до смертної кари. Засуджені «по другій категорії» відбували покарання у виправно-трудовах таборах. Як свідчать оприлюднені звіти обласних відділень НКВС, місцеві керівники намагалися перевищити виділені «ліміти». Зокрема, начальник Чернігівського обласного управління НКВС М.Корнєв повідомляв наркома внутрішніх справ І.Леплевського про те, що станом на 10 вересня 1937 р. заарештовано 1119 осіб, з них 191 людину – розстріляно¹⁴. Після виходу наказу №00447 маховик репресій було запущено на повні оберти, захоплюючи різні суспільні верстви. Окрім основної соціальної групи, проти якої спрямовувалися

¹¹ Плодистая А.И. Шостка страницы истории... - С. 145.

¹² Там само, с. 52.

¹³ Великий терор в Україні. «Куркульська операція...». - Т. 1. С. 72-73.

¹⁴ Там само.

репресії, селян, арештам були піддані також інші категорії. Окремо наголошувалося, що «однією з найбільш уражених контрреволюційними елементами галузей була хімічна промисловість»¹⁵.

«Технологічний» аспект фабрикування чекістами подібних справ був апробований на початку 1930-х рр. на справі так званої «Промпартії» (в УРСР – «Український інженерний центр»). Спершу виявляли «керівне ядро» з високопосадовців відповідної галузі, які нібито давали вказівки і координували діяльність місцевих осередків¹⁶.

Формальним приводом до початку репресій стала перевірка роботи шосткинських заводів комісією фахівців Наркомату оборони та працівниками НКВС влітку 1937 р. Внаслідок перевірки з'явилася «Доповідна записка про результати оперативної діяльності»¹⁷, складена начальником III відділу УНКВС по Чернігівській області і надіслана наркому внутрішніх справ УРСР І.Леплевському. У документі повідомлялося про розкриття у Шостці «правотроцькістських диверсійно – шпигунських організацій» у кількості 139 осіб.

Перша хвиля арештів у Шостці прокотилася влітку – на початку осені 1937 р. Було заарештовано директора заводу №9 та ряд інженерно – технічних працівників. Група, що, за версією чекістів, діяла на заводі №9, отримала назву «навіжені» (в рос. оригіналі документа – «оголтелье») у складі 55 осіб¹⁸. Керував шосткинськими «навіженими» начальник порохового тресту (підрозділ Наркомату оборони) Дмитро Яковлевич Котт, а також інші посадовці (Ратайчак, Казиницький), під керівництвом яких організація здійснила низку шкідницьких актів, спрямованих на виведення з ладу діючих цехів, зрив капітального будівництва нових виробничих потужностей, постачання

¹⁵ Там само.

¹⁶ Про Сумський «осередок» «Промпартії» див.:Рожкова Л.І. Розгортання репресій проти інженерно – технічної інтелігенції на початку 1930 – х років:справа «Промпартії» та її осередок у Сумах/Л.І.Рожкова. – Сумська старовина. – 2013. - №XL.-С94-100.

¹⁷ ГДА СБ України, ф. 16, спр. 142, арк. 37-53

¹⁸ Там само, арк..34

Червоної Армії бракованою військовою продукцією тощо. До диверсійних дій «навіжених» були віднесені усі аварійні ситуації, що траплялися на заводі, починаючи 1934 р., але найбільш тяжкі наслідки мали диверсії, вчиненні саме в 1937 р.: отруєння робітників Могилівської фабрики штучного волокна шляхом постачання навмисно забрудненої цистерни, підпалення водопостачальної станції, вибух цеху амонітів... Повідомлялося, що організація ставила на меті повалення радянської влади контрреволюційними, правотроцькістськими елементами, практично здійснюючи це шляхом підризу обороноздатності країни і розраховуючи на поразку Радянського Союзу у майбутній війні. Приводом до звинувачень у зв'язках з «германською розвідкою» інженерів І.Жежеля, М.Д.Сеніна, Г.С.Гераська став факт перебування в 1933-34 роках на заводі німецьких фахівців Медінга та Фрейліха, які начебто завербували вказаних працівників. І.Жежель одночасно очолював диверсійну групу на ТЕЦ заводу №9 у складі 3 осіб, завданням якої було виведення з ладу цього промислового об'єкту у період війни, що мало на меті зупинку роботи обох оборонних заводів і фабрики кіноплівки.

Внаслідок «шкідницької діяльності» групи суттєво знизились показники випуску продукції, зокрема, і військового призначення, а також зменшилась кількість інженерно – технічних працівників (нестача ІТР становила 85 осіб)

Чекістами було встановлено, що диверсійно-шпигунська організація на заводі №9 була створена 1933 р. колишнім директором Т.І.Зільбербортом (помер 1934 р.), і очолена в подальшому директором М.Г.Нефьодовим, який став одним з головних обвинувачених. Про М.В.Нефьодова відомо, що народився він 1897 р. у Московській області, з малих літ працював на невеликих підприємствах¹⁹. Після Жовтневого перевороту 1917 р. долучився до революційного руху, вступив до лав комуністичної партії. Згодом як доброволець Червоної Армії перебував на Південному фронті, був комісаром дивізіону 4 – го Московського революційного полку. У зв'язку з пораненням, за станом здоров'я демобілізований і направлений до Москви на роботу у

¹⁹ Федоренко І. Із когорти директорів...

народний комісаріат праці. Певний час працював у Кримському революційному комітеті начальником обліку і розподілу робочої сили, завідувачем відділу праці. 1921 р. обраний секретарем Московської губернської Ради профспілок. Брав участь у роботі VIII з'їзду профспілок, в ході якого виступив проти включення до складу ВЦРПС Л.М.Кагановича, за що був звільнений з посади. В подальшому навчався у Промакадемії ім. Сталіна, по закінченні якої був призначений на посаду директора Могильовської фабрики штучного волокна, а 1936 р. очолив шосткінський завод №9. На думку автора нарису про М.Нефьодова, І.Федоренко, виступ проти Л.Кагановича десятирічної давності обернувся для директора трагедією в 1937 р. 8 липня директор був заарештований та відправлений до Чернігова. Одразу після арешту він заперечував усі звинувачення, але після виснажливих допитів Михайло Георгійович «зійзнався» та підписав складені слідчим протоколи, але, як вважає І.Федоренко, підпис міг бути підробленим. Масові арешти на підприємстві позначилися на діяльності підприємства, погіршилась якість продукції, але провина за це була покладена на нового начальника заводу Івченка та начальника виробництва Ігудіна²⁰.

Атмосферу на підприємстві в той час охарактеризував головний механік Кисельов: «Зараз такий настрій, що радієш благополуччю кожного дня. Легаєш спати і не знаєш, чи переночуєш і чи не заарештують тебе! Бо з багатьма заарештованими був пов'язаний особистим знайомством і виробничими відносинами. Може де не будь і не догледів чогось»²¹. На заводі тривали арешти (А.Приходько називає їх, за термінологією того часу, «зникненнями»). Слідом за директором «зник» технічний директор Нікітін, його наступник на цій посаді Лапсаль, головний інженер заводу Ільїн. Як правило, «зникали» інженерно – технічні працівники вищої та середньої ланки, обстановка на заводі була нервово – напружена: «прийшовши на роботу, дізнаєшся, що вчора вночі зник то той, то інший. У заводській газеті про це не повідомлялося, хіба що були накази по заводу про звільнення «зниклого» й перепризначення іншої

²⁰ 17 ГДА СБ України, ф. 16, спр. 142, арк. 42

²¹ Там само, арк..44

особи»²². Пік арештів – «зникнень» відбувся восени 1937 р. Напередодні 20 – річчя революції 1917 р. було заарештовано кількох інженерів – хіміків: А.Приходька, В.Карпенка, Г.Якуніна, О.Коваленка, Б.Ільїна. У матеріалах слідчої справи А.Приходька йдеться про діяльність «антирадянської групи шкідників правотроцкістського спрямування». Слідчий Чернігівського обласного управління НКВС Лещінський проводив очні ставки між «учасниками групи», під час яких змушував арештованих зізнатися у спільній участі у вигаданій організації. Керував слідчою групою начальник 3 відділу НКВС у Чернігівській області Александрович. В його підпорядкуванні був начальник відділу місць ув'язнення НКВС по Чернігівській області Кулешов В.І., 1903 р. н. У протоколі допиту від 31 травня 1956 р. він заявив, що «арешти по цих заводах відбувалися за показами заарештованих. При тому, наступні арешти здійснювались на підставі показів звинувачених»²³. В 1937 – 38р. р. у провадженні Кулешова знаходилась і справа щодо обвинувачення колишнього директора заводу №53 Нестерова, а також що до інших працівників заводу. Його свідчення розкривають механізм репресій: «аби здобути покази, слідчі застосовували тривалі допити, поде кілька діб. Слідчі змінювалися, а заарештовані не мали можливості відпочивати. Їх ставили до стіни, саджали на край стільця на тривалий час. Моїми безпосередніми начальниками Шперлінгом і Александровичем була запроваджена практика складання так званих робочих протоколів, які в подальшому коригувалися Александровичем з метою посилення вини підозрюваних»²⁴. А.Приходько у спогадах наводить список колишніх інженерно – технічних працівників №9, репресованих у 1937 – 38 рр., поділяючи їх на наступні групи:

а) – репресовані і звільнені без осуду – 5 осіб; **б)** – засуджені, які відбули термін ув'язнення і реабілітовані після 1956 р. – 10 осіб, серед них - і автор спогадів; **в)** – «зниклі», розстріляні в «Чернігівських Куропатах» - 8 осіб, реабілітовані 1956 – 1958 рр.; **г)** – «зниклі», як зазначає А.Приходько, «поки

²² Приходько А.Й. Спогади про Шостку та «дев'ятку»...С.35-36.

²³ Книга пам'яті Сумської області. Т.1....С.32

²⁴ Там само.

безслідно» - 29 осіб²⁵. Імовірно, йдеться про тих, чия доля для автора залишилася нез'ясованою. До цієї ж групи А.Приходько зарахував і М.Нефьодова, якого згідно з вироком, винесеним військовою колегією Верховного суду СРСР, 21 листопада 1937 р. було розстріляно у Києві²⁶.

Справа «германофілів» по заводу №53 була розпочата 15 вересня 1937 р. Як стверджувалося у матеріалах архівно-слідчої справи, на заводі з 1934 р. існувала антирадянська, правотроцькістська організація, створена за вказівкою колишнього начальника Всесоюзного хімічного тресту Сирцова колишнім директором заводу С.П.Нестеровим, а після його арешту, очолена директором А.Ф.Берелею (був заарештований у жовтні 1937 р.)²⁷.

З анкети, яку склав оперуповноважений Чернігівського УНКВС В.Кулешов, дізнаємося, що Антон Федорович Береля народився в 1893 р. у Донецькій області, у родині робітника, мав вищу освіту, за фахом інженер – хімік. У ході слідства було встановлено, що «Береля був активним учасником антирадянської шкідницько-диверсійної організації, яка існувала у хімічній промисловості і за завданням якої здійснював шкідницьку і диверсійну роботу на заводі №53»²⁸. Під тиском слідчого на допиті А.Береля визнав свою участь у згаданій організації і заявив, що був залучений до цієї діяльності керуючим трестом хімічної промисловості С.І.Сирцовим у листопаді 1935 р. Практична «підривна діяльність» організації була спрямована на «зрив виконання військової програми та мобілізаційної готовності заводу». З цією метою організація начебто постачала Червону Армію неякісною продукцією, використання якої могло призвести до виведення з ладу зброї, людських жертв; доведення до аварійного стану заводського обладнання, навмисного зриву планового ремонту, псування запасів латунної стрічки.... Зазначалося, що колишній технічний директор заводу, А.І. Лучко (можливо – Лучек або Лучок), перебуваючи 1935 р. у відрядженні у Німеччині, був

²⁵ Приходько А.Й. Спогади про Шостку та «дев'ятку»... С.46-48

²⁶ Федоренко І. Із когорти директорів...

²⁷ ГДА СБ України, ф. 16, спр. 142, арк. 45

²⁸ Там само, арк..13

завербований для розвідувальної діяльності. У матеріалах справи аналізувались показники щодо виконання заводом плану виробництва військової та «мирної» продукції. Недовиконання виробничих показників за останні місяці, що складало, відповідно 24 % та 78 %, пояснювалося недосвідченістю нового керівництва заводу (попередні керівники директор Береля, головний інженер Куліш, головний механік Парасюк були заарештовані); бездіяльністю окремих інженерно-технічних працівників. Згідно з агентурними донесеннями, фахівці висловлювали наміри звільнитися з підприємства та виїхати з Шостки з метою уникнення арешту. Зокрема, декілька провідних інженерно-технічних працівників (Ворфлик, Афанасьєв, Курцев) поширюють панічні настрої, чутки про наступні арешти, «фактично не працюють, прикриваючи свою бездіяльність відсутністю сировини, недосконалістю технологічних процесів тощо». У зв'язку з «панічними настроями» Чернігівський обком КП(б)У та шосткінський РПК змушені були вживати заходів щодо «проведення роз'яснювальної роботи», з цією метою відрядити до Шостки комісію на чолі з завідувачем промислово-транспортним відділом обкому Спиридоновим з метою «надання практичної допомоги заводам у виконанні планів». Відповідь на питання про те, наскільки ефективними могли бути подібні адміністративні заходи в умовах тотального знищення фахівців, очевидна.

Маховик репресій, розкручений 1937 р., зачепив і тих, хто був засуджений ще на початку 1930 – х рр. і відбував покарання у ГУЛАГу. Вражає своїм фаталізмом доля М.С.Юркевича (1875 - 1937). Кадровий військовий, артилерист, фахівець у галузі технології вибухових речовин, після завершення російсько-японської війни був направлений до Шостки, керував 1917-1918 рр. пороховим заводом, працював над вдосконаленням якості вибухових речовин. 1930-го р. полковник М.Юркевич був заарештований, імовірно, у справі так званої «Промпартії», засуджений до 10 років позбавлення волі, термін відбував на будівництві Біломорсько - Балтійського каналу. Під час масових арештів у Шостці справу колишнього директора порохового заводу М.Юркевича було переглянуто. Родині повідомили, що засуджений помер у таборі від інфаркту.

Лише 1953 р., після реабілітації М.С.Юркевича, його нащадки дізналися, що він був розстріляний 4 грудня 1937 р. у м. Медвежьегорську (зловісне урочище Сандормох у Карелії)²⁹.

«Ось такий був важкий 1937 р., що забрав багато безвинних життів через наклепи, доноси та брехню один на одного»³⁰, - зазначає А.Приходько. Про те, який вплив на морально-психологічну атмосферу у суспільстві справили масові репресії, писав в автобіографічній повісті «Колима» вчитель Роменської школи №4 І.Іванов, звинувачений у контрреволюційній діяльності та засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР 9.03.1937 р. до трьох років виправно-трудова таборів³¹. «Так я вперше дізнався про ту гангренозну епідемію загальної підозрливості і доносів, що розповзлася по тілі нашої держави в тридцять сьомому та наступних роках. Договір з фашистською Німеччиною ще посилив і прискорив перебіг хвороби, ускладнив її каламутною хвилею антисемітизму та національної дискримінації»³².

Як зазначають дослідники, для України перша половина 1938 р. стала кривавим періодом в історії доби Великого терору. Доля смертних вироків в Україні у 1938 р. склала 98%, залишивши позаду показники 1937 р. з його 39%³³. Під час наради, яку провів нарком внутрішніх справ М.Єжов у лютому 1938 р. у Києві, йшлося про завершення «куркульської операції», при тому наголошувалося на «перенесенні центру тяжіння операції на міста – у промисловість, транспорт...»³⁴. Ставилося завдання завершити операцію до 15 квітня 1938 р. Незабаром після наради з'явився Наказ наркома внутрішніх справ УРСР О.Успенського усім начальникам обласних УНКВС УРСР про репресії на заводах оборонної промисловості³⁵, в якому констатовалося: «усі

²⁹ Плодистая А.И. Шостка. Страницы истории...С.57

³⁰ Приходько А.И. Слогади про Шостку та «дев'ятку»...С.48-49

³¹ Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Сумська область у трьох книгах. Книга третя. Ч.1. – Суми. Ред. – вид. група, 2015. – С.150

³² Іванов І.І. Колима. Повість/Пер. з рос. С.Голуб; передм. І.Малишевського. – К.:Рад.письменник, 1989. – С.49-50.

³³ Великий терор в Україні. «Куркульська операція...». - Т. 2.- С. 11.

³⁴ Великий терор в Україні. «Куркульська операція...». - Т. 2. С. 12.

³⁵ Там само, с. 46.

заводи засмічені ворожим елементом, який веде антирадянську, шпійонську підривну роботу». Метою операції було «розкриття диверсійних і шпійонських груп». Планувалося посилення агентурної роботи по всіх контингентах, зокрема тим, хто мав зв'язки з іноземними фахівцями, які працювали на оборонних заводах. Від своїх підлеглих нарком вимагав заарештувати усіх «підозрілих по диверсії і шпійонажу», тих, хто «дезорганізує виробництво і зриває стаханівську роботу». Осіб, стосовно яких були зафіксовані «окремі малозначущі факти», пропонувалося звільнити з роботи. Одночасно нарком внутрішніх справ УРСР О.І.Успенський направив директиву начальнику УНКВС у Чернігівській області М.Б.Корневу про «виділення додаткового ліміту по першій категорії» у кількості 300 осіб³⁶.

Як зазначалося вище, учасники антибільшовицьких повстань підлягали репресіям незважаючи на більш як двадцятирічний термін «давності». На початку 1938 р. були заарештовані учасники так званого «есерівського» антибільшовицького повстання у Шостці 1918 р.³⁷ З тридцяти трьох осіб, імена яких зазначені в обвинувачувальному висновку від 29 квітня 1938 р., 12 осіб постановою «трійки» при Чернігівському УНКВС було засуджено по статті 54–10, 54-11 Кримінального Кодексу УССР до розстрілу. Серед них були токарь електромонтер заводу №9 І.І. Машицький, робітник-ударник кінофабрики №6 Ф.Г. Удовенчик³⁸. Під цю саму статтю підпадали і «дії» директора заводу А.Ф.Берелі, вирок був прогнозованим. 11 квітня 1938 р. колишнього директора заводу №53 розстріляли у Києві³⁹.

1937 -38 рр. була репресована більшість інженерно – технічних працівників шосткінських оборонних заводів. З досліджених 1000 справ на осіб, засуджених позасудовими органами, близько 50 – ти справ, за якими

³⁶ Там само, с. 59.

³⁷ Кириєвський В.Д. Есер Машицький/Сіверщина в історії України. 36 .наук. праць. Вип.8/Ред.кол. О.Д.Савицький, О.М.Титова та ін.- Київ – Глухів:Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015. – С.265 – 268.

³⁸ 17 ГДА СБ України, ф. 16, спр. 142, арк. 120

³⁹ Там само, арк..212

проходять від 1 до 40 осіб, були заведені на уродженців Шостки⁴⁰. Найчастіше вони були засуджені до найвищої міри покарання.

У багатьох випадках жертвами репресій стали члени родин репресованих зброярів та хіміків. Так, у справі А.Приходька було заарештовано його шістдесятирічного батька Йосипа Федоровича, сестру Ольгу Йосипівну (у заміжжі Гусакову), її чоловіка⁴¹. В деяких випадках дружини «ворогів народу» засуджувалися одночасно з чоловіками. Надія Іванівна Нефьодова постановою Особливої наради при НКВС СРСР була вислана на 8 років у виправно-трудоий табір, синів Анатолія та Юрія, яким було 14 і 8 років, відправили до спецзакладів. Дружина Г.Гераська, засудженого 11.09.1937 р. по I категорії, домогосподарка Віра Кирилівна Зражевська, була звинувачена у недонесенні на свого чоловіка і засуджена на початку 1938 р. до 8 – років виправно-трудоих таборів. Напівсиротами, під опікою родичів у Донбасі, залишилися малолітні доньки В.Зражевської, Олена та Ольга⁴². Частина таких засуджених була відправлена до Казахстану, у так званий АЛЖИР (від рос. – Актюбінський лагерь жен изменников Родины).

1956 р. прокурором Сумської області було винесено протест у порядку надзору на постанову «трійки» Чернігівського УНКВС від 29 квітня 1938 р., згідно з яким з колишніх «учасників есерівського повстання» у Шостці були зняті обвинувачення. Зазначалося, що обвинувачення базувалося на «неконкретних показах свідків та зізнанні підсудних». Більшість репресованих у роки Великого терору шосткінських зброярів та хіміків була реабілітована 1956 – 1958 рр., але живими на той час залишились лише кілька осіб. Серед них – Анатолій Йосипович Приходько, який, після закінчення терміну заслання у Норильську, 1958 р. повернувся в Україну, мешкав у Києві, а останні роки життя проживав у рідній Шостці.

Справа шосткінських зброярів проgrimіла залпами не лише по своїх жертвах. Незабаром «під вогнем» опинились її «творці». А.Приходько згадує,

⁴⁰ Книга пам'яті Сумської області. Т.1. Забуттю не підлягає...С.32

⁴¹ Федоренко І. Із когорти директорів...

⁴² Книга пам'яті Сумської області. Т.1....С.117

що в 1939 р. відбувся суд над начальником 3 –го відділення Чернігівського УНКВС Олександровичем, слідчим Лещинським та іншими. Олександрович був засуджений за фальшування справ та порушення соціалістичної законності⁴³. Автори – упорядники науково – документального видання «Україна в добу «Великого терору»:1936-1938 роки» наводять список співробітників УНКВС по Чернігівській області⁴⁴. Серед них - М.Б.Корнев – Капелюс, начальний управління, який очолював «трійку» УНКВС з серпня по грудень 1938 р., тобто, в той час, коли виносили обвинувачу вальні вироки по співробітникам шосткінських підприємств. 2 березня 1939 р. він був засуджений військовою колегією Верховного суду СРСР до розстрілу, у подальшому в перегляді справи відмовлено через порушення соцзаконності з боку М.Б.Корнева – Капелюса. Доля співробітників Чернігівського УНКВС Олександровича, Ліщинського та інших, причетних до справи шосткінських зброярів, потребує додаткового дослідження.

Отже, найбільша масова операція «Великого терору» розпочалася після появи таємного наказу НКВС №00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців, та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р. У Чернігівській області, до складу якої до 1939 р. входила Шостка, з липня 1937 о жовтень 1938 р. було заарештовано 5150 осіб, з яких 1700 розстріляно (у документах НКВС позначалися як «засуджені по першій категорії»)⁴⁵.

Як відомо, у 1920-х рр. вістря репресій було спрямоване переважно проти селянства. Проте, у роки «Великого терору» одним з об'єктів репресій став інженерний та керівний склад промислових підприємств, зокрема, Шостки. Так, за період з червня 1937 р. по січень 1938 р. за сфабрикованою справою «Про викриті шпійонські і право-троцькістські організації на шостенських оборонних заводах №9 і №53» було заарештовано понад 130 керівників та співробітників. Вони обвинувачувалися у контрреволюційній диверсійно – шпигунській

⁴³ Приходько А.Й. Спогади про Шостку та «дев'ятку»....С.37

⁴⁴ Шаповал Ю.І., Богунов С.М., Золотарьов В.А. та ін.. Україна в добу «Великого терору»:1936-1938 роки.- К.:Либідь, 2009. – С.527

⁴⁵ 17 ГДА СБ України, ф. 16, спр. 142, арк. 198

діяльності на користь інших країн, підготовці терористичних актів з метою повалення радянської влади, невиконанні планових завдань, аваріях, технічних несправностях, тощо. Після винесення обвинувачувального вироку більшість була розстріляна, членів родин репресували. Соціально-психологічними наслідками репресій стало масове звільнення с підприємств фахівців і робітників, нагнітання атмосфери загальної підозри та страху, провокування доносів.